

Marcin Kadej, Adrian Smolis

STOPIEŃ POZNANIA ROZMIESZCZENIA, OCENA ZAGROŻEŃ I PROPONOWANE FORMY OCHRONY PACHNICY DĘBOWEJ *OSMODERMA EREMITA* NA DOLNYM ŚLĄSKU

**Recognition of distribution, threat analysis and proposed forms
of protection for the hermit beetle *Osmoderma eremita* in Lower Silesia**

Abstract

The authors presented the situation of the hermit beetle *Osmoderma eremita* in Lower Silesia. The species is protected in Poland and of priority significance in the European Union, listed in the Habitats Directive (Annexes II and IV). Threats were mentioned as well as proposed forms of protection of the locations of the species in the region complete with essential data on its distribution and biology.

KEY WORDS: hermit beetle *Osmoderma eremita*, Lower Silesia, distribution, threats, protection

Wstęp

Pachnica dębowa *Osmoderma eremita* jest w naszym kraju jednym z największych przedstawicieli chrząszczy z rodziny poświetnikowatych (Scarabaeidae). Z uwagi na swój długi cykl życiowy, rozwój zależny od obecności dostatecznej bazy pokarmowo-lęgowej (próchnowiska wewnętrzne w drzewach) oraz słabe zdolności rozprzestrzeniania (mała mobilność) pachnica została wymieniona w Załączniku II Konwencji Berneńskiej i uznana za gatunek priorytetowy (szczególnie ważny, wymagający tworzenia specjalnych obszarów ochrony) w Załączniku II Dyrektywy Siedliskowej Unii Europejskiej. Pachnica dębowa znajduje się także na listach gatunków chronionych w większości krajów Europy, a od 1995 r. także w Polsce (załącznik nr 1 do rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 26 września 2001 r., poz. 1456).

Rozmieszczenie, środowisko życia, biologia

Pachnica dębowa jest gatunkiem europejskim, rozsiadłym od wybrzeży atlantyckich po europejską część Rosji, gdzie dochodzi do środkowego biegu Wołgi. Północna granica zasięgu przebiega od okolic Moskwy poprzez Petersburg do południowej części Półwyspu Skandynawskiego. Południową granicę wyznaczają północny Kaukaz do brzegów Morza Czarnego i Śródziemnego. Gatunek ten nie występuje w Wielkiej Brytanii i na prawie całym Półwyspie Iberyjskim. W Polsce pachnica występuje prawdopodobnie na terenie całego kraju, za wyjątkiem gór (Kubisz 2004). Wiedza o aktualnym występowaniu tego gatunku na Dolnym Śląsku (stanowiska wykazane lub potwierdzone po 1975 r.) oparta była do tej pory na dwóch publikowanych stwierdzeniach, z Sudetów (okolice Jeleniej Góry – Zajac 1998) oraz z zachodniej części Borów Dolnośląskich (Bena i Dobrowolska 2005).

Pachnica jest gatunkiem zamieszkującym głównie lasy liściaste i mieszane terenów nizinnych i podgórskich, a także parki, zadrzewienia przydrożne i nadbrzeżne. Krytycznym warunkiem jej występowania jest obecność starych, osiagających odpowiednie rozmiary drzew, w których, w wyniku rozkładu drewna przez grzyby, powstają dziuple (Burakowski et al. 1983, 2000; Burakowski 1997 (1996); Aleksandrowicz i Jadwiszczak 2001; Oleksa et al. 2003; Kubisz 2004; Szwalko 2004). Pełny cykl rozwojowy tego gatunku trwa 3–4 lata. Pojaw owadów dorosłych ma miejsce w lecie (czerwiec–sierpień). Samice składają od 30 do 80 jaj. Wylęg larw następuje pod koniec sierpnia. Żerowanie larw trwa przez 2–3 lata w wewnętrznych próchnowiskach drzew liściastych (bardzo rzadko iglastych); przerywane jest w okresie zimowym (od listopada do połowy kwietnia). Na jesieni ostatniego roku żerowania larwy budują tzw. kokolit (kolebka poczwarkowa), w którym zimują. Wiosną (zwykle w maju) następuje przepoczwarczenie. Stadium poczwarki trwa około dwóch tygodni. Owady dorosłe pozostają w kokolicie do początku lata, kiedy to przystępują do rójki i składania jaj. Postacie doskonałe prowadzą skryty i głównie zmierzchowy tryb życia (Oleksa et al. 2003; Kubisz 2004; Szwalko 2004; Ranius et al. 2005).

Występowanie na Dolnym Śląsku i propozycje działań ochronnych

Wynikiem badań terenowych, prowadzonych głównie w 2007 roku (w większości na terenach leśnych; 14 nadleśnictw) w ramach tzw. powszechnej inwentaryzacji siedlisk i gatunków Natura 2000 w Polsce, uzupełnionych o dodatkowe obserwacje, głównie z terenów nieleśnych, w tym na obszarach ostoi Natura 2000 (ustanowionych lub projektowanych, za wyjątkiem „Ostoi nad Baryczą”) było wykazanie i udokumentowanie 155 stanowisk pachnicy dębowej *Osmoderma eremita* na Dolnym Śląsku (Kadej et al. 2007). Większość stanowisk pachnicy została stwierdzona w dębach na terenach Niziny Śląskiej, w lasach łęgowych i grądach dolin rzek, zwłaszcza Odry.

Liczne stanowiska wykazano w środowiskach zastępczych, takich jak parki podworskie, aleje czy cmentarze. Najwięcej stwierdzeń gatunku pochodziło z dębów (81%), jedynie około 6% stanowiły notowania z buka i lipy drobnolistnej, a zaledwie 0,7% – 2% stwierdzeń pochodziło z robinii, topoli białej, wierzb, jesionu i olchy czarnej. W wyniku prac terenowych wytypowano także 17 najcenniejszych miejsc występowania pachnicy, wskazując przy tym formy ich ochrony w postaci zmiany kategorii (np. jej rozszerzenia) istniejących rezerwatów przyrody, bądź tworzenia nowych obszarów ochronnych tj. pojedynczych lub grupowych pomników przyrody, w których rozwijają się chronione owady, a także zaprojektowanie niektórych jako specjalne obszary ochrony w ramach tworzonej w Polsce sieci Natura 2000 (Kadej et al. 2007). Poniżej wymieniono cztery obszary, dla których podjęto już konkretne działania:

1. „Dalkowskie Jary” – nieduży, ale wyjątkowy w regionie Wzgórz Dalkowskich, naturalny i dojrzały drzewostan bukowy. Pomimo istnienia rezerwatu leśnego na tym terenie, obszar ten ze względu na liczną populację pachnicy zaproponowano i zaprojektowano jako obszar siedliskowy w ramach europejskiej sieci Natura 2000.
2. Park w Henrykowie – na jego terenie występuje unikalne na Przedgórzu Sudeckim skupisko starych, okazałych, dziuplastych drzew, głównie dębów szypułkowych. Zasiadła je jedna z największych na Dolnym Śląsku populacja pachnicy dębowej. Zaproponowano i zaprojektowano włączenie tego obszaru do tworzonego specjalnego obszaru ochrony Natura 2000 „Wzgórza Strzeleńskie”.
3. „Łęgi Odrzańskie” – obszar siedliskowy Natura 2000 charakteryzujący się dużą powierzchnią naturalnych lasów zalewowych w dolinie Środkowej Odry z licznymi przestojami ponad stuletnich drzew. W tworzonej planie ochrony tego obszaru zawarto wytyczne (plan) dla ochrony tego gatunku.
4. „Karszówek” – obszar proponowany dawniej do ochrony rezerwatowej ze względu na duże fragmenty naturalnych zespołów leśnych łągowych i grądowych z licznymi pomnikowymi drzewami. Ze względu na cenną populację pachnicy (oraz innych bezkręgowców z II załącznika DS) zaprojektowano obszar siedliskowy Natura 2000.

Z uwagi na charakter stwierdzeń pachnicy dębowej działania ochronne na Dolnym Śląsku naszym zdaniem powinny objąć w pierwszej kolejności skupiska stanowisk znajdujące się w naturalnych i rozległych kompleksach leśnych. Liczba takich stanowisk tego pierwotnie leśnego gatunku jest bowiem niewielka, a przez to populacje takie wydają się nam szczególnie cenne i godne ochrony, na przykład ze względów naukowych (możliwość badania ekologii w warunkach zbliżonych do pierwotnych). Dodatkowo ochrona takich populacji może być „prostsza” i efektywniejsza, niż stanowisk antropogenicznych, zlokalizowanych w alejach przydrożnych, na groblach stawowych, wałach przeciwpowodziowych, w parkach miejskich, wiejskich, czy cmen-

tarzach. Próchniejące drzewa na takich obszarach wraz z występującą tam pachnicą są zwykle szybko usuwane, głównie ze względów bezpieczeństwa użytkowników oraz zapewnienia lub poprawy sprawności technicznej (wały i groble, modernizacja dróg), rzadziej z powodów estetycznych.

Obecnie występowanie pachnicy najczęściej nie koreluje ze stopniem naturalności, ale raczej z wiekiem drzewostanu (drzewa muszą być na tyle stare, by wykształciły się w nich próchnowiska) oraz liczbą zachowanych drzew dziuplastych i próchniejących. Pozostawianie więc starych, próchniejących drzew dziuplastych – jako bazy lęgowo-pokarmowej – powinno być nadrzędnym celem w opracowywaniu planów ochrony, operatów oraz innych tego rodzaju opracowań. Dalej, odstępowanie od tzw. cięć sanitarnych, podejmowanie edukacji społeczeństwa związanej z zaniechaniem wypalania pni, dziupli czy wnętrz próchniejących, wiekowych drzew, ale także unikanie czyszczenia i konserwowania środkami chemicznymi dziupli w starych drzewach pomnikowych lub rosnących w miejskich zadrzewieniach pozwoliłoby na zachowanie istniejących, lokalnych subpopulacji. W celu zapobiegania niszczenia szczególnie cennych dla pachnicy, z uwagi na charakter siedliska obszarów, niezbędne jest tworzenie obszarów chronionych dla gatunku, tj. rezerwatów, obszarów naturowych, pomników przyrody (pojedyncze, grupowe) oraz użytków ekologicznych.

Warto zaznaczyć, że z uwagi na charakter i specyfikę siedliska pachnicy, ochrona tego gatunku sprzyja zachowaniu różnorodności tychże siedlisk oraz bogactwa gatunkowego innych, często mniej efektywnych, ale rzadkich i/lub także zagrożonych organizmów towarzyszących. W związku z powyższym planowana jest kontynuacja badań terenowych w regionie zmierzających do jak najdokładniejszego poznania rozmieszczenia pachnicy dębowej na Dolnym Śląsku, określenia i realizacji działań z zakresu ochrony czynnej i biernej oraz podjęcia efektywnej akcji edukacyjno-informacyjnej.

LITERATURA

- ALEKSANDROWICZ O. R., JADWISZCZAK A. S. 2001. W dziupli starego drzewa. Notatki entomol. 2, 2: 39-40.
- BENA W., DOBROWOLSKA K. 2005. Pachnica dębowa *Osmoderma eremita* (Scopoli, 1763) (Coleoptera: Scarabaeidae) nowy gatunek w Borach Dolnośląskich. Przyroda Sudetów Zachodnich, Muzeum Przyrodnicze w Jeleniej Górze, 8: 97-102.
- BURAKOWSKI B. 1997 (1996). Uwagi i spostrzeżenia dotyczące chrząszczy (Coleoptera) żyjących w próchnowiskach. Wiad. entomol. 15, 4: 197-206.
- BURAKOWSKI B., MROCZKOWSKI M., STEFAŃSKA J. 1983. Pachnica dębowa *Osmoderma eremita* (Scopoli, 1763) [In:] Chrząszcze – Coleoptera. Scarabaeoidea, Dasciloidea, Byrrhoidea i Parnoidea. Katalog fauny Polski. PWN, Warszawa, 23, 9: 136-137.

- BURAKOWSKI B., MROCZKOWSKI M. & STEFAŃSKA J. 2000. Chrzążcze *Coleoptera*. Uzupełnienia tomów 2–21. Katalog Fauny Polski, 23, 22: 1–252.
- KADEJ M., RUTA R., MALKIEWICZ A., SMOLIS A., STELMASZCZYK R., TARNAWSKI D., ŻUK K., KANIA J., SUCHAN T. 2007. Nowe dane o występowaniu Pachnicy dębowej *Osmoderma eremita* (Scopoli, 1763) (Coleoptera, Scarabaeidae) na Dolnym Śląsku. Przyroda Sudetów, t. 10: 135-150.
- KUBISZ D. 2004. *Osmoderma eremita* (Scopoli, 1763), Pachnica dębowa. [In:] ADAMSKI P., BARTEL R., BERESZYŃSKI A., KEPEL A., WITKOWSKI Z. (eds). Gatunki zwierząt (z wyjątkiem ptaków). Poradniki ochrony siedlisk i gatunków Natura 2000 – podręcznik metodyczny, tom 6. Ministerstwo Środowiska Warszawa: 111-114.
- OLEKSA A., SZWAŁKO P., GAWROŃSKI R. 2003. Pachnica *Osmoderma eremita* (Scopoli, 1763) (Coleoptera: Scarabaeoidea) w Polsce – występowanie, zagrożenia i ochrona. Rocznik Naukowy Pol. Tow. Ochr. Przyr. „Salamandra”, 7: 101-123.
- RANIUS T., AGUADO L. O., ANTONSSON K., AUDISIO P., BALLERIO A., CARPANETO G. M., CHOBOT K., GJURAŠIN B., HANSEN O., HUIJBREGTS H., LAKATOS F., MARTIN O., NECULISEANU Z., NIKITSKY N. B., PAILL W., PIRNAT A., RIZUN V., RUIC]NESCUI A., STEGNER J., SÜDA I., SZWAŁKO P., TAMUTIS V., TELNOV D., TSINKEVICH V., VERSTEIRT V., VIGNON V., VÖGELI M. & ZACH P. 2005. *Osmoderma eremita* (Coleoptera, Scarabaeidae, Cetoniinae) in Europe. Animal Biodiversity and Conservation, 28,1: 1–44.
- SZWAŁKO P. 2004. *Osmoderma eremita* (Scopoli, 1763) Pachnica dębowa (Coleoptera, Scarabaeidae). [In:] Głowaciński Z., Nowacki J. (red.), Polska czerwona księga zwierząt. Bezkręgowce. IOP PAN i AR Poznań – Kraków: 103-104.
- ZAJĄC K. 1998. Pachnica *Osmoderma eremita* (Scopoli, 1763) (Coleoptera: Scarabaeidae) nowym gatunkiem dla Sudetów Zachodnich. Przyroda Sudetów Zachodnich, Muzeum Przyrodnicze w Jeleniej Górze, 1: 45–46.

Adres autorów:

Marcin Kadej, Adrian Smolis
Zakład Bioróżnorodności i Taksonomii Ewolucyjnej
Instytut Zoologiczny Uniwersytet Wrocławski
ul. Przybyszewskiego 63/77, 51-148 Wrocław
e-mail: Adek@biol.uni.wroc.pl

